

# СИМБОЛИКА

## Уводне напомене

- Термин *симбол* потиче од грчке речи  $\sigma\upsilon\mu\beta\omicron\lambda\omicron\nu$  – што значи знак или знамење. То је, дакле, знак којим се изражава нека идеја, појам или својство. Резултат је конвенције, тј. договора. Одређени симбол је могао да мења значење током времена или код различитих народа (нпр. до хришћанства крст је био симбол срама, а од Христа један од најпоштованијих симбола; бела боја некад је симболисала жалост итд.). Такође, и сам симбол може да буде бишезначан, може да указује на различита својства, како позитивна тако и негативна. Научна дисциплина која се бави симболима, њиховим значењем и менама кроз које су пролазили у времену и простору назива се симболика.
- У терминолошком погледу од симбола треба разликовати амблем, атрибут и алегорију. *Амблем* је видљив лик, договорно усвојен, а представља неку идеју, физичко или морално својство (нпр. ловор је амблем славе, застава државе). *Атрибут* је слика или предмет који особи или заједници служи као знак распознавања. Бира се карактеристичан део који изражава целину (нпр. крила су атрибут ваздухопловног друштва, вага означава Правду). Ограничен је и на карактеризацију митолошких или историјских личности одређеним предметима (Херакле се приказује с тољагом, света Катарина са точком, свети Стефан с камењем). *Алегорија* је представљање неког својства или апстрактног појма помоћу човека, животиње или биљке (крилата жена је алегорија победе, рог изобиља је алегорија благостања).
- Свако уметничко дело је вишезначни феномен. Симболика припада његовом садржинском слоју. Уметничко стваралаштво појединих епоха (антика, средњи век, ренесанса, барок) је у великој мери користило симболе. Колико су они присутни, а на први поглед неуочљиви, речито показује познати Ван Ајков портрет Ђованија Арнофлинија и његове жене. Поред овог пара је пас, они су боси, у свећњаку гори свећа, мада је дан, на прозору је воће, на зиду огледало, а ту је и икона неке

светитељке. Воћка на прозору указује на чедно стање у коме се налазио човек пре прародитељског греха, огледало је симбол чистоте, упаљена свећа симболизује Христа који све види (на његово присуство указују и сцене Страдања на оквиру огледала), пас је симбол брачне верности, скинута обућа подсећа нас да они стоје на светом тлу (обичај познат још у Старом веку), на икони је света Маргарета, заштитница породиља. И поједини комади намештаја такође имају вредност симбола. Дакле, слика је, мада убедљиво реалистична, натоплена најистанчанијим симболима који су у уметничком стваралаштву позног средњег века били необично популарни.

- **ФИЗИОЛОГ** – међу средњовековним списима везаним за симболику животиња највише података пружа *Физиолог*, зборник симболичних и алегоријских прича о животињама, биљкама и минералима. Настао је, ослањајући се на античке традиције, негде на Истоку, вероватно у Александрији између II и IV века. Био је веома популаран у Византији, а преведен је и на старосрпски под насловом *Слово о вештех ходештих и летеших*. Сачувана су два преписа овога превода – старији потиче из XV (сада је у манастиру Пантелејмону на Светој Гори) а млађи из XVI века (сада у Архиву ХАЗУ). Поред реалних, у том спису су описане и фантастичне животиње, а све приче садржале су и поуку у духу хришћанског учења. *Физиолог* је једно од најзначајнијих дела за разумевање средњовековне симболике и, уопште, духа средњовековне уметности. У свакој причи (*слову*) први део чини казивање о животињи, које чини алегорију, чије су разрешење и поука која из њега следи, изнети у другом делу. Посредством *Физиолога* на Западу су се развили *бестијари* – састави писани у прози или стиху који су кроз алегоричне приче о животињама нудили читаоцу хришћанску поуку.

## СИМБОЛИКА ЖИВОТИЊА

- **ЛАВ** – симбол моћи, снаге и храбрости, највише власти и краљевског достојанства. Он је рушитељ зла. Лавови у пару су чувари врата, улаза, блага још од времена старих цивилизација (Лавља капија у Микени). Међутим, како симболи имају светли и тамни аспект – лав је симбол и инстинктивне, неконтролисане снаге. Пошто је и симбол правде, у

хришћанству се везује за Христа Судију. Симбол је јеванђелисте Марка и светог Јеронима. Према *Физиологу*, лавица рађа мртвог лавића и лежи мртав док не дође лав и духне у ноздрве његове, и оживи га, као што Бог духну у Адама, и сви оживесмо – ова прича је била повод да лав постане симбол васкрсења. Када спава, према *Физиологу*, очи његове гледају на седам страна, и сазнаје о ловцима и утврђује се да га ловци у сну не нађу. Стога је симбол будности, чиме се везује и за Христа у композицији Недремано око (Христ као дечак спава с отвореним очима; некад се на овој композицији појављују речи *Лав који никад не спава*). Пошто је симбол васкрсења некад се гробови украшавају његовом фигуром. У средњовековној скулптури се често представљају лавови који држе људску лобању. Према легенди из *Физиолога*, лав када једе човека, лице му не једе, нити га гледа, а кад изједе човека, узме човекову главу и, гледајући на лице, плаче много, и узевши је, погребје је. Међутим, лав може да има и негативно значење. Гдекад је буде симбол сатане и ђавола. Означава Христову моћ, али и његову снагу да хришћане избави из лављих чељусти, које су ђаво. Прича о Данилу у лављој пећини симболише Божје избављење свога народа.

- ЈАГЊЕ – због свог изгледа, понашања и беле боје симбол је блакости, безазлености, чистоте и покорности. Сматра се жртвеном животињом. Симболише Христа и његову жртву. Христос је, попут јагњета, жртвован за спасење људског рода. Стога га је Јован Претеча дочекао речима: *Гле ево јагњета божјег које на себе узме све грехе света*. Пророк Исаија је навестио Христову жртву: *Као јагње на клање вођен би*. Јагње, Јагње Божје, симболише Христа у патњи, на Распећу, и тада се представља с крстом (у западној иконографији), али се везује и за његов тријумф над смрћу, за васкрсење, и тада се приказује, такође само на Западу, са заставицом. У западној иконографији јагње се представља и са нимбом и крстом како стоји на једном брежуљку испод којег истичу четири реке – представа је инспирисана речима из Апокалипсе *И видјех, гле, јагње стајаше на Гори Сионској*. Овде јагње симболише Христа, брежуљак Цркву, а четири реке четири јеванђеља. На ренесансним сликама свете породице Христос се игра с јагњетом, које, у таквом контексту, указује на његову будућу жртву. У ранохришћанској уметности популарна је представа Христа Доброг

пастира који на раменима носи изгубљено па нађено јагње. Христос је спасилац верника који је скренуло с правог пута. Јагње је, такође, и атрибут светог Јована Претече и свете Агнеше.

- КОЊ – има бројна симболичка значења. У старим религијама везује се за подземни свет, али и за Сунце. Од времена ренесансе постаје симбол пожуде. Такво тумачење коња заснива се на речима пророка Јеремије: *Јутром су кад устају као товни коњи, сваки рже за женом ближњега свога*. Међутим, бели коњ је симбол узвишености. Некад се Христос приказује како јаше на белом коњу (Откр. 19, 11).
- БИК – симбол снаге и неукротиве жестине. У старим културама био је симбол месеца. Бик је, такође, од времена најстаријих култура, жртвена животиња. Крилати бик је симбол јеванђелисте Луке (који у свом јеванђељу инсистира на Христовој жртви).
- ПАС – у старим религијама везује се за смрт и подземни свет (у грчкој митологији пас Кербер, чувар ада). Пас је и стрпљив, привржен и не уједа свога господара, те симболише оданост и верност, као и будност коју треба да поседује сваки добар хришћанин. Амблем је Тобије.
- ВО И МАГАРАЦ – приказују се на композицији Рођења Христовог. Својим дахом загрејали су новорођеног Христа јер, по пророку Исаији (1,3), *во познаје господара свога, а магарац јасле свога господара*. То је прихваћено и у хришћанству.
- ЈЕДНОРОГ (ИНОРОГ) – јесте фантастична животиња чије је тело слично коњском, с ногама кошуте, лављим репом и великим рогом напред чела. У средњем веку био је симбол моћи (коју изражава рог), али још чешће чедности, моралне врлине, чистоте и девичанства – тј. Богородице. Према *Физиологу*, ловци никако нису могли да улове ову плаху и брзу животињу. То би им успевало само ако би као мамац поставили девицу. Једнорог би јој пришао и заспао на њеном крилу, док јој се умиљавао. Будући да је био је самотњак, једнорог означава и монашки живот. Чест је мотив у средњовековној поезији (где се везује за витешку љубав) и уметности (често се слика на таписеријама, а на Западу некад и у оквиру сцене Благовести).
- ГРИФОН – митска животиња с орловским кљуном и крилима, а лављим телом. У средњовековној амблематици повезује симболику лава и орла

– земаљску снагу лава и небеску енергију орла. Пошто се везује и за земљу и за небо – може да симболише двоструку природу Христову – људску и божанску. Тумачи се и у негативном смислу: због хибридне природе упућује на окрутну силу, слика је демона, сатане, прогонитеља хришћана. У античкој Грчкој грифони су чувари блага – симболишу снагу и будност као и препреку коју ваља савладати да би се дошло до блага.

- **КЕНТАУР** – хибридно биће, познато из грчке митологије. Његова глава, руке и попријек су као у човека, а остатак тела и ноге као код коња. Симболише двојност човекове природе – његове анималне пориве, све оно што га чини налик животињи, уколико његова врлина, дух и моћ расуђивања не успоставе равнотежу. Код хришћана кентаур симболише путену пожуду, грех, прељубу као и јеретика – човека у процепу између добра и зла тј. Бога и ђавола. Оваплоћење је ђавола.
- **АЖДАЈА (ВАСИЛИСК)** – сложен и универзалан симбол, најчешће моћи зла, лукавства, искушења, сатане и ђавола. Аждаја је комбинација птице и гмизавца: има птичију главу, крила и канџе, а змијско тело. У Апокалипси (12, 7-9) говори се о арханђелу Михаилу који је протерао аждају с неба. Свети Ђорђе је такође победио аждају и спасао живот царевој кћери. У западној иконографији, сликају се света Марина и света Маргарета како побеђују аждају.
- **ЗМИЈА** – најчешће симболише зло, лукавство, искушење, али и мудрост. На сцени Христовог Крштења Христос се некад слика како стоји на камену испод кога су згњечене змије (Пс. 74, 13-14) – змија је саблазнила прародитеље Адама и Еву, али је побеђена од Христа. Некад се змија слика и при дну крста на коме је распет Христос – Христос је својом жртвом искупио прародитељски грех и својом крвљу победио сатану.
- **РИБА** – у старијој иконографији индоевропских народа означава воду – елемент у коме живи; такође је симбол плодности и мудрости. Симболика рибе значајна је и у хришћанству. Грчки назив ΙΧΘΥΣ хришћани су узели за идеограм. Свако од пет грчких слова је почетно слово пет речи: Исус Христос Син Божији Спаситељ (Ιησοῦς Χριστός Θεοῦ Υἱός Σωτήρ). Отуда бројни прикази рибе на старохришћанским споменицима. Доцније риба представља Христа само у латинској цркви.

Поред тога што симболише Христа, риба се везује и за симболику евхаристије, крштења и васкрсења (прича о Јони). Ако на леђима носи брод, симболише Христа и његову цркву.

- ОРАО – краљ птица, пандан лаву на земљи. У антици, симбол Зевса. Симбол је победе, духовног принципа, контемплације. Отуда се везује за јеванђелисту Јована и његово јеванђеље (које даје философску интерпретацију Христовог учења). У Тетраморфу представља Јована Богослова. Пошто је владар птица, везује се за царство, у хришћанству Свето царство. Везује се и за симболику Сунца и небеских сфера. Орао је симбол Христовог васкрсења и духовног препорода (Пс. 103,5 *понавља се као у орла младост твоја*; Исаија 40, 31 *који се надају Господу добију нову снагу, подижу се на крилима као орлови*). Такву симболику поткрепљује и прича о орлу у *Физиологу* – он не умире већ се код њега обнавља младост. Као што се орлу враћа снага, тако и људи по васкрсењу улазе у нови живот. Орао је једна од четири животиње Апокалипсе. Може да буде и симбол окрутности и грабежљивости (тада означава Антихриста). У антици се веровало да орао на крилима односи душу покојника на небо.
- ПЕЛИКАН – *Физиолог* казује како пеликан воли своје потомство: у недостатку хране он своје младе храни својим месом и крвљу – стога је симбол очинске љубави, милосрђа и жртве тј. Христа и његове жртве коју је поднео за спасење људског рода (на Западу се представља уз Распеће). Према другој причи из *Физиолога*, пеликан када излегне младе, убрзо порасту, туку своје родитеље у лице, а родитељи муче ове и убијају. Затим, родитељи тугују за овима и плачу три дана за чедима својим. А четвртог дана њихова мати пробија ребра своја и капљама крви своје маже по мртвим телима младунаца својих, те их крв ова подиже. Тако је и Бог казнио људски род, али се сажалио, и проливши крв своју, даровао им опште васкрсење. Пеликан је, дакле, и симбол васкрсења и причешћа.
- РОДА (ЖДРАЛ) – симбол је непорочности, будности, доброте и препорода. Повезује се с Благовестима – као што је рода весник пролећа тако су Благовести најави Христовог доласка. Симболише и дуговечност.

- ПАУН – због шара на репу, које су у облику очију, симболише Христа који све види. Пошто се веровало да му је тело непропадљиво, још од ранохришћанских времена симболише бесмртност. Називан је и *птица са стотину очију*, повезује се за симболику Сунца а доцније и за охолост и људску патњу.
- ЧЕШЉУГАР – пошто се сматрало да се храни трњем, симболизује Христова страдања и његов венац од трња. У ренесанси су биле популарне слике малог Христа који се игра с чешљугаром (што наговештава његове муке).
- ГОЛУБ – симбол чистоте, безазлености и превласти духа. Уколико је голубица приказана с маслиновом гранчицом, означава праштање и мир (прича из Потопа). Голуб је симбол Светог Духа и персонификује га на представама Свете Тројице. Голубица означава и душу праведника јер се помиње у описима мучеништава неких светитеља. Везује се за симболику Благовести и Крштења. У античкој Грчкој голуб је био света Афродитина птица.
- ЛАСТА – за њу се веровало да зиму проводи не на југу већ у блату, као и да у пролеће поново оживљава. Стога је постала симболом васкрсења. Пошто означава и вечни повратак, долазак пролећа и новог живота, везује се за симболику Христовог оваплоћења и рођења (некад се слика на сценама Благовести и Рођења Христовог).
- ЛЕПТИР – означава бесмртност, душу. У хришћанству, душу лишену свог телесног омотача. Други аспект његовог симболизма заснива се на метаморфозама кроз које пролази у развоју: гусеница означава живот, чаура (ларва) – смрт или гроб, а лептир који излази из ње симбол је васкрсења, изласка из гроба тј. поновног рођења. У антици, Психа се приказује с лептировим крилима.
- ЈАЈЕ – универзалан симбол, означава почетак, заматак из кога ће се развити свет и живот. Симболизује и наду у васкрсење – као што пиле разбија љуску и излази на свет, тако и човек може да се нада да ће васкрснути и из гроба изаћи у вечни живот. Нојево јаје обешено у црквама означава васкрсење. Уопште, јаје указује на животни принцип и извор овоземаљског живота.